

İNSAN HAKLARI VE İSLAM

PROF. DR. MUSTAFA ERDEM*

İnsan hakları, günümüzde üzerinde en çok durulan konulardan biridir. Resmî/sivil uygulamalarda, bireysel/toplumsal alanlarda, herkes yaptığı işin insan haklarına uygunluğunu iddia etmekte veya muhatabını insan haklarına uymaya çağırmaktadır. Buna rağmen birbirine müdahale etmek için kullandığı kavram yine insan hakları olmaktadır.

İnsan hakları birey merkezli, toplumsal hedefli ve geniş kapsamlı bir kavramdır. Uluslararası alanda küresel güçlerin bir başka topluma müdahalesini meşru göstermek için kullandığı kavramlardan biri de yine insan haklarıdır. Dolayısıyla insan hakları kavramı, içi tarafların başkalarına göre farklı şekilde doldurulabilen, esnek, göreceli bir kavram hâline getirilmiş bulunmaktadır. Bundan dolayı herkes onu kendine göre tarif etmekte, kendine göre yorumlamakta; kendini haklı ve yaptıklarını meşru göstermek isteyen herkes ona sarılmaktadır.

İnsan hakları günümüz şartlarında, modernitenin bir ürünü olarak ortaya çıkmış bir kavram değildir. Tarihî arka planda, o günün şartları ve kavramları arasında kendini ifade imkânı bulmaktadır. Ancak günü-

İnsan hakları günümüz şartlarında, modernitenin bir ürünü olarak ortaya çıkmış bir kavram değildir.

* AÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

müzde yaşanan teknolojik gelişmişlik ve iletişimde sağlanan hızlilik, bu kavramın kapsam alanını daha da genişletmekte, bu alandaki uygulamaları daha aktüel hâle getirmektedir. Böylece insan hakları kavramı, insanlığın gündeminde, daha geniş katılımlı bir hâl almaktadır.

Her din, kendi inanç ve ibadet esasları çerçevesinde insan hakları konusuna yer verir. Zira dinlerin temel gayesi, telkin ettiği ilkelerle inananlarını ölüm ötesi gerçeğine hazırlarken onlar arasında sevgi, kardeşlik, barış, huzur ve mutluluk gibi insani/ahlaki değerleri öne çıkarmaktır. Bir anlamda dinler, insanları ortak bazı değerler etrafında dengeli/adil bir hayat tarzına hazırlamaktadır.

İslam, dinlerin en sonuncusu ve en mükemmeldir. Onun başka bir özelliği de ilahî kaynaklı olması ve insanlığın başlangıcından itibaren herkesi muhatap alan ve kuşatan bir özelliğe sahip bulunmasıdır.

Dinler,
insanları ortak
bazı değerler
etrafında
dengeli/adil
bir hayat
tarzına hazır-
lamaktadır.

İslam, insanüstü değerler içermesi itibarıyla diğer beşerî dinlerden; bozulma, değişme ve eksilme olmadan günümüze ulaşmış olmasından dolayı diğer ilahî kaynaklı dinlerden; evrensel dinî/ahlaki değerler içeriyor olması bakımından da diğer bütün dinlerden farklı bir özellik taşımaktadır.

Bir örnek olması bakımından: Allah tarafından görevlendirilen bütün peygamberler insanların, kendilerinin peygamber olduğuna inanmaları için, mucizeler göstermişlerdir. Ancak bu mucizeler onların yaşadıkları süre ve yaşadıkları dönemin şartları ile sınırlı kalmıştır. Ancak Allah'ın Hz. Muhammed'e lütfettiği ve en büyük mucizesi olarak nitelendirilen **Kur'an-ı Kerim**, sadece vahyedildiği Hz. Muhammed'in yaşadığı dönem ile sınırlı kalmayarak kıyamete kadar, tahriften uzak, bütün insanlığın dinî ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ve dünyanın sonuna kadar, hiçbir yaratığın benzerini meydana getirmesine imkân olmayacak özelliktedir. Nitekim **Kur'an-ı Kerim**'de Bakara suresi 23. ayette şöyle denilmektedir: "Eğer kulumuza indirdiklerimizde herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sure meydana getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan başka şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın." İşte bu noktadan bakıldığında modern hukukun her gün yenilerini ekleyerek geliştirmeye çalıştığı insan hakları konusunun temel unsurlarını İslam'da bulmak mümkündür.

İslam, her şeyden önce insanı yaratılanların en güzeli, en mükemmeli, en şerefli ve Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak nitelemektedir. (Ba-

kara, 30) Ayrıca kadın ve erkek insan cinsinin ayrı ayrı özelliklerde yaratıldığını ve birinin diğeri olmadan, birinin diğ erinden üstünlük iddia ederek yaşayamayacağını belirtmektedir. (Hucurat, 13) Aynı şekilde İslam, yeryüzünün çeşitli yerlerinde, çeşitli renk, dil ve ırklara mensup olarak yaşayan insanların Allah katında eşit olduklarını vurgulamaktadır.

İslam, beşerüstü bir konumdan bakmak suretiyle, insanlığın tamamını kuşatmaktadır. Bunun dışında, beşer ürünü bütün kuralların evrensellik iddiaları zaman ve şartlar çerçevesinde sınırlı ve değişmeye mahkûm bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Nitekim ulusal ve uluslararası hukukçuların bu alanın kapsamını genişletme ve değişen şartlara göre eskiyeni değiştirme gayret ve arayışları bunun bir sonucudur.

İslam, insanlığa gönderildiği günden itibaren aktif bir karakter taşımış ve muhatap olduğu insan ve toplulukları kendi ilkelerine uydurmaya ve onları uygulamaya çalışmıştır. Nitekim daha İslam'ın ilk yıllarından itibaren, o dönemin şartları itibarıyla sosyal bir olgu ve hukuki ayrı statüleri olan insanların, yaratılış biçimi ve Yaradan karşısındaki konumları gereği, eşitliklerini ileri sürmüştür. "Cahiliye Dönemi" olarak nitelenen zaman diliminde Mekke'de yaşayan insanların İslam'a karşı çıkmalarının nedenlerinden biri, onun tarafından, insanların Tanrı'ya ulaşmak için devreye soktukları ve bazı dinî uygulamaları gerçekleştirdikleri "putların" şirk unsuru olduğunun belirtilmesi ise diğeri de kölelerin efendileriyle eşit insanlar olduğu yönündeki telkinleri olmuştur.

İslam, insanların Allah karşısında eşitliği ilkesinden hareketle, herkesin birbirinin hakkına saygı göstermesi gerektiğini önermiştir. Başka bir açıdan bakıldığında, ilk Müslümanlardan bazılarının, sosyal statüleri zayıf ve kölelerden oluşması da bundandır.

İslam, insan hakları konusunda hiçbir surette ayırım yapmamış, inanan/inanmayan herkesi insan olma ortak paydasında eşit kabul etmiştir. Bu bağlamda insanın en temel hakkının yaşama, düşünme, mülk edinme ve mülkünde tasarruf, eşitlik ve inanma olduğunu belirtmiş, her ne şekilde olursa olsun haksız yere öldürülmesine izin vermemiştir (Nisa, 92-93). Hatta bir insanın ölümünün bütün insanlığın ölümü, bir insanın yaşatılmasının da bütün insanlığın yaşatılması" şeklindeki emirleriyle (Maide,32) bu konuyu nasıl önemseydiğini ortaya koymuştur.

İslam,
beşerüstü bir
konumdan
bakmak
suretiyle,
insanlığın
tamamını
kuşatmak-
tadır.

İslam, insanın yaratılmasında ve dünyaya gelmesinde mutlak otorite olarak Allah'ı göstermektedir. Bu nedenle insanın kutsal bir yaratık olduğunu, onun ortadan kaldırılmasını Allah'a saygısızlık ve O'nun emirlerine karşı gelmek olduğunu belirtmiş ve öldürme konusunda da tek yetkinin kendisinde bulunduğunu duyurmuştur. Bundan dolayı haksız yere adam öldürenleri sonsuz bir azap ile tehdit etmiştir.

İslam, insan haklarının korunmasını ana rahminden itibaren ele almakta ve ölüncüye kadar bu hususun takipçisi olmaktadır. Hatta bu konuda modern hukuktan çok önce, çocuk hakları konusuna dikkatleri çekmektedir. Nitekim meşruiyet sınırları dışında, çeşitli nedenlerle daha doğmamış çocukların öldürülmesini yasaklamakta, (İsra, 31) onları öldürme kararı verenlerin bile, kendi hükmü dışında seçenekleri bulunmadığını hatırlatmaktadır. Aynı şekilde sosyal bir olgudan hareketle Cahiliye Döneminde

İslam,
toplumsal
hayatın
unsurlarından
olan bireyleri
muhatap
alırken
kesinlikle dil,
din ve ırk ayrımı
yapma-
maktadır.

kız çocuklarına karşı uygulanan insanlık dışı muameleyi; "Diri diri toprağa gömülen kıza, hangi günah sebebiyle öldürüldüğü sorulduğunda" (Tekvir, 8-9) mealindeki ayetikerime ile gelecek zamanlarda benzerlerinin olmaması için lanetlemektedir.

İslam, toplumsal hayatın unsurlarından olan bireyleri muhatap alırken kesinlikle dil, din ve ırk ayrımı yapmamaktadır. Kendisinin Müslümanlar tarafından örnek alınması istenen Hz. Muhammed'in (Ahzab, 21) Medine'ye hicretinden sonraki uygulamaları bunun en açık ve güzel örneklerindedir. "Medine Anlaşması" olarak tarihe geçen Hz. Peygamber tarafından açıklanan ve uygulanan bu metinde, aynı toplum içerisinde yaşayan farklı din

mensuplarının ortak değerleri dikkate alınmıştır. Nitekim Medine toplumu, Araplarla Yahudilerden oluşmaktaydı. Aynı şekilde homojen olmayan bu toplumda, müşrik Araplarla Yahudiler çoğunlukla çatışma hâlinde iken, zaman zaman Arap soylu olanlar kendi aralarında, Yahudiler de kendi aralarında çatışmaktaydı. Hatta bazı Arap kabileleriyle Yahudilerden bazıları kendi aralarında ittifak bile oluşturabiliyorlardı. İslam'ın Medine'de yayılması ve Hz. Muhammed'in hicreti sonucunda Müslümanlar da üçüncü bir grup ve taraf olarak devreye girmiştir. İşte böyle bir ortamda barış ve huzurun temini bakımından Medine Vesikası'nın ne kadar büyük bir boşluğu doldurduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in "Veda Haccı" olarak şöhret bulan haccı esnasında yaptığı konuşmanın, modern dünyada "İnsan Hakları Evrensel Beyanna-

mesi” olarak kabul edilen metinden çok önce, insan hakları bakımından çok daha ileri hukuki prensipler içermesi oldukça dikkat çekicidir. Zira burada insanı ilgilendiren her türlü temel hukuki prensipler yer almış, insanlığın evrensel mutluluğu gözetilmiş, dünya barışının koordinatları belirtilmiştir. Hz. Peygamber’in bu meşhur Hutbe”sinde ele aldığı iki konunun örnek olarak verilmesinde yarar vardır. Bunlardan biri birey hakları bakımında oldukça dikkat çekicidir: “İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.”

Modern dünyanın ve hukukun yeni hatırladığı, evrensel karakterli pek çok dinî inanışın yakın zamana kadar tartışma konusu yaptığı kadınlarla ilgili olarak Hz. Peygamber’in Veda Haccı’nda söyledikleri, onun ne kadar evrensel ve insani değerler taşıdığını ortaya koymaktadır. Hele hele kadının bir eşya kadar kıymetinin olmadığı bir dönemde, bunların bir inanç ve hayat tarzı olarak önerilmesi oldukça anlamlıdır. Hz. Muhammed: “Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim... Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakları vardır...” şeklinde bu evrensel nitelikli mesajları vermiştir.

Veda Haccı’nın üzerinde durduğu önemli konulardan biri de ırk ayrımcılığına karşı çıkmasıdır. Hz. Muhammed: “Arap’ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi, kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerine bir üstünlüğü yoktur...” diyerek insanların yaradılıştan gelen haklarına dikkat çekmiş ve onların Allah karşısında eşit olduklarını belirtmiştir.

İslam, insan haklarının en temel prensibinin yaşama hakkı olduğunu ortaya koymuş, insan onuru ve özgürlüğüne işaret etmiştir. Bunun bir sonucu olarak özgürlüğü sınırlı olanların, dinî uygulamalardaki zorluklarına dikkat çekmiş ve Müslüman olmanın temel şartını, erginlik, akıllılık ve özgürlük esasına bağlamıştır.

İslam’ın bireyin korunması yönündeki temel öğretileri yanında, toplumsal barışın temini ve insanların birbirleriyle kaynaşmaları için de bazı

İslam, insan haklarının en temel prensibinin yaşama hakkı olduğunu ortaya koymuş, insan onuru ve özgürlüğüne işaret etmiştir.

emir ve tavsiyeleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in "İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olamazsınız." şeklindeki hadisinin, herkes tarafından bilinmesinde ve uygulanmasında toplumsal ve evrensel barış açısından önemli ipuçları bulunmaktadır. Zira Hz. Muhammed'e göre toplum, birbirine sınımsız tutunan bir binanın tuğlalarına veya bir yerinde hissedilen bir acının diğer taraflarında da hissedileceği bir bedene benzetilmiştir. Dolayısıyla toplumsal huzursuzluğa yol açacak ahlaki bozukluklardan kaçınılmasının da toplumsal barışa katkı sağlayacağı üzerinde durulmuştur. Nitekim her biri özünde birer hak ihlali olan gıybet, koğuculuk, ayıp arama, alay etme gibi ahlaki zaafılar, toplumsal direncin kırılmaması ve fitnenin ortaya çıkması için yasaklanmıştır.

İslam'ın insan hakları konusunda önemseydiği hususlardan biri de yalancılık ve yalan yere şahitlik etmektir. Bu iki davranış bozukluğu, bireysel ve toplumsal hak ihlallerinde oldukça etkili görünmektedir.

İslam her ne kadar doğrudan bireyi muhatap almış olsa da hedef iyi insanlardan oluşan toplum hayatıdır. Bu nedenle devlet ile ilişkiler nok-

İslam her ne kadar doğrudan bireyi muhatap almış olsa da hedef iyi insanlardan oluşan toplum hayatıdır.

tasında da bazı değer yargıları ve kuralları tavsiye etmektedir. Kur'an'a göre bir üst kurum olarak devlet iki temel prensip üzerine kurulmaktadır: Bunlardan birincisi adalettir. Adalet olgusu, gerek bireyler arasındaki ilişkilerde gerek devlet ile onun himayesindeki bireyler arasındaki ilişkilerde çok önemli bir rol üstlenmektedir. Bir anlamda devlet bireylerin hukukunu korumaktan sorumlu olmaktadır. Allah, toplum düzeninin temini noktasında temel referans değerleri verdiği şu ayetikerimede adaleti öne çıkarmaktadır: "Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size öğüt verir." (Nahl, 90) Burada adalet, her şeyin

tam olarak yerine getirilmesini, herkesin hakkını almasını, bireyler arasında ölçülü davranılmasını içermektedir. **Kur'an**'ın üzerinde durduğu ikinci temel prensip, işlerin ehil ve layık olanlara verilmesidir. Nitekim Nisa suresinin 58. ayetinde yüce Allah vurgulu bir şekilde: "Allah size, emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür." Yukarıda naklettiğimiz ayetikerime ile benzer hükümler içeren bu ayetikerimenin

inmesine yol açan hadise, Hz. Peygamber'in bu konudaki hassasiyetini vurgulamaktadır: Hz. Peygamber Mekke'yi fethedince, o güne kadar Kâbe'nin bakımından sorumlu olan Osman b. Talha kapıyı kilitlemiş, Kâbe'nin üzerine çıkmış ve anahtarı vermeyi reddederek: "Senin peygamber olduğunu bilseydim onu verirdim." demiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, anahtarı onun elinden zorla almış ve Kâbe'nin kapısını açmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber içeri girmiş ve iki rekât namaz kılıp dışarı çıkmıştır. Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas, Kâbe'nin anahtarını ve o dönemde şerefli bir görev ve sorumluluk kabul edilen Kâbe'nin bakımı görevini Osman b. Talha'ya vermesini ondan istemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hz. Ali'ye "anahtarı eski görevlisi Osman b. Talha'ya vermesini ve ondan özür dilemesini" istemiştir. Hz. Peygamber'in emanet konusundaki bu tutum ve davranışı, gösterdiği incelik, o zamana kadar müşrik olan Osman b. Talha'nın Müslüman olmasını hazırlamıştır. Burada da görüldüğü gibi, emanetlerin ehil olanlara verilmesi suretiyle hem toplumsal başarı ve kalkınma hem de toplumun hedefleri ve çıkarları sağlanmaya ve korunmaya çalışılmaktadır. (A. Hamdi Akseki, **Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı**, Ankara, 1979, s, 274.)

İslam, hak ihlalleri konusunda temel kavram olarak "adaleti" tavsiye etmiştir. İslam'ın bu tavsiyesinde ayrımcılık kesinlikle reddedilmiştir. İnsanların sahip oldukları sosyal statülerin veya akrabalık derecelerinin pozitif ayrımcılığa yol açmaması konusunda kesin uyarılar bulunmaktadır. Çünkü İslam'da "Adalet mülkün temeli." olarak kabul edilmektedir.

İnsan hakları ihlallerinin önlenmesinin hukukun üstünlüğü prensibiyle yakın alakası vardır. Ancak insanların hak konusunda duyarlı ve sorumlu olmaları gerekmektedir. Hak, hukuk bilincinin yerleşmemesi hâlinde, bunun polisiye tedbirlerle temin ve tesisi oldukça zor görünmektedir. Nitekim başta ülkemiz olmak üzere dünyadaki adli olayların artmasına

karşı, polisiye tedbirlerin yeterli olmadığı bütün açıklığıyla görülmektedir. Bu konuda İslam, Hz. Peygamber'in "Hikmetin başı Allah korkusudur." hadisinin dikkate alınmasını, insanların Yaradan'ına karşı sorumluluk duymaları gerektiğini, bu hayatın bittiği yerde, yeni hayatın başlayacağını veya insanın başka bir âlemde hayatına devam edeceğini ve bu dünyada yaptıklarının hesabını orada mutlaka vereceğini hatırlatmakta ve onları uyarılmaktadır.

İslam, hak ihlalleri konusunda temel kavram olarak "adaleti" tavsiye etmiştir. İslam'ın bu tavsiyesinde ayrımcılık kesinlikle reddedilmiştir.

Bu konuda M. Âkif Ersoy'un şu mısraları oldukça düşündürücüdür:

“Ne irfandır ahlâka yükseklik, ne vicdandır.
Fazîlet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklerden çekilmiş farzedilsin havfı Yezdân'ın,
Ne irfânın kalır tesîri kat'iyen ne vicdânın”.

İslam inancına göre insanlar, Allah'a karşı duydukları saygı veya ölüm ötesi gerçeği ve orada yapılacak sorgulama endişesi ile, karşılıklı hakkaniyet ölçülerine uymaya çalışmakta, bu duygulardan mahrum olanların ise yasalar karşısındaki tutum ve davranışları, karşılıklılık ilkesi gereği, hakkın teslimine katkı sağlamaktadır. Hz. Peygamber bu konuda oldukça pratik bir çözüm önerisi ve denge ölçüsü tavsiye etmiştir. Bu da “Kendine yapılmasını istemediğini başkasına yapma.” şeklindedir. Bununla doğrudan otokontrol sistemine alınan insan, toplumsal barışın güvencesi olmaktadır. ■